

כתב רש"י ז"ל¹⁹⁰ בני ברוך ואתה ארור ואין ארור מדבק בברוך. והלא הוא כתב¹⁹¹ ונקית משבועתי זאת, וקח לו מבנות אשכול וממרא, ע"פ שהיו כנעניים דכתי'¹⁹² והוא שוכן באלני ממרא האמרי. י"ל דשאני אליעזר מאחר שהיה עבדו זילא ביה מילתא לקחת בחו לבנו¹⁹³, ועוד שהיה ארור דכתיב ארור כנען¹⁹⁴.

נ. מה' יצא הדבר. כפי מה שספרת אני טרם אכלה לדבר אל לבי והנה רבקה יוצאת, נראה שהשם הזמינה לך¹⁹⁵ לפיכך לא נוכל לתת מניעה בזיווג זה, אמנם "הנה רבקה לפניך" כמו שהיא לפניך, "קח ולך" בלא נדוניא. "ויהי כשמוע עבד אברהם את דבריהם" נתן הודאה לשם על שהודו הזיווג, ומיד "ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב ושמלות" להלביש הכלה להראות שאין אברהם אדניו חפץ וקפיד בנדונייתם כי יש לו רב. ולכן הזכיר כאן "עבד אברהם" ולא עבד סתם, להורות שמעשיו מורים שלמד מדרכי אדניו הרגיל לתת תמיד הודאה לש"י ומתנהג בענייניו ברוח נדיבה ומוותר מנכסיו, כמו שעשה עם מלך סדום כמו שכתבתי בפסוק תן לי הנפש¹⁹⁶, כן זה העבד השתחוה לש"י ולא הקפיד על הנדוניא אדרכא נתן הוא להם מתנות.

נא. כאשר דבר ה'. והיכן דבר, אלא "כאשר" לכל דבר סבה, ולסכול סבה עד העלה הראשונה. לפעמים המאמרים מייחסים הפועל הקרוב אל הסבה הרחוקה כהסרת הסבות האמצעיות, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פמ"ח מהחלק השני¹⁹⁷.

נד. ויאכלו וישתו. הזכיר כאן השתייה לא מטעם השתייה עצמה, אלא מטעם הברכה, לשגר לארוסה כוס של ברכה¹⁹⁸. או כדרך שנהגו היום¹⁹⁹ לשפוך היין לרגלי הכלה, לרמוז שהברכה באה לרגלה ובסבתה, או לסימן טוב שיהיו לו בנים ממנה²⁰⁰ כדכתי'²⁰¹ אשתך כגפן פוריה. או כמו שאמרו בעירובין פרק הנודר²⁰² א"ר חנינא כל שאין היין נשפך בביתו כמים אינו בכלל ברכה, שנאמ'²⁰³ וב(י)רך את לחמך ואת מימך, מה לחם הניקח בכסף מעש(י)ר אף הנך דניקחין בכסף מעש(י)ר²⁰⁴ וקא קארי להו מים, אי נשפך בביתו כמים איכא ברכה, ולפיכך נהגו לשפוך מכוס של ברכה לסימן טוב ועל שפע הברכה שתבא להם. ואין ספק שהיו בסעודה זו גדולי המקום כנהוג היום בסעודת אירוסין ונישואין, ורבותינו ז"ל²⁰⁵ התירו כן אפילו לחכם כשהזיווג הוא ענבי הגפן בענבי הגפן ואותה סעודה היא של מצוה, עם [היות] לא נכון לחכם להרבות סעודה בכל מקום, דרב לא אכיל בסעודת הרשות²⁰⁶, ואמרו בפרק אלו עוברין

190 שם. 191 רש"י פסוק ח' ד"ה ונקית. 192 לעיל יד, יג. 193 כ"ה בתוספות השלם אות ב. 194 לעיל ט, כה. 195 כ"ה ברש"י וברד"ק. 196 לעיל יד, כא. 197 בספר מורה נבוכים. 198 ע"פ ב"מ פז, א. 199 עיין חשב"ץ סי' חסה. 200 בכת"י פריס: שיהיו לה בנים ממנו, ותיקנתי ע"פ כתי"ב. 201 תהילים קכח, ג. 202 [צ"ל הור] דף סה, א, ושם: ר' חנין בר פפא. 203 שמות כג, כה. 204 לפנינו נוסף: ומאי ניהו יין. 205 פסחים מט, א. 206 חולין צה, ב.

בפסח²⁰⁸ תלמיד חכם שמרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ביתו ותלמודו משתכח בידו ומחלל שם שמים וכו'. אמנם התאווה הגשמית הותרה מכללה אצל מצוה בשעת אירוסין ונשואין, דתניא התם²⁰⁹ סעודת אירוסין רשות דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר מצוה, ואמר רב חסדא מחלוקת בסעודה שנייה אבל בסעודה ראשונה דברי הכל מצוה, וכ"ש נישואין שהיא מצוה. ויש לתמוה מה ראו חכמים ז"ל להתיר מאכל ויותר משתה היין שהוא מונע השכל ושרש המדורים והמגונה כך פולטו כבולעו²¹⁰, א"ת כדי לשמח חתן וכלה, ישמחום בתוף וחליל ועוגב או בפה דעיקר שירה בפה²¹¹ והוא הטוב שבתאוות הגשמיות שהוא מעורר הכח השכלי, כעין מה שכתוב באלישע²¹² ועתה קחו לי מגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה'. אבל הטעם בזה, לפי שסבת הנישואין והתיחד לאדם אשה זולת אשה וקאסר שאר בני אדם בה, הוא כהיות התולדה בענין זה התפעל החומר בתאווה הגשמית, והתאווה וההתפעלות הוא [הוא] מגיע בסבת אכילת אדם הראשון מהפרי וכסבת חטאו. ושמא ישיב אדם אל לבו אחרי שנמשך הענין בסבת חטאו שהפורש ממנו משובח ומי שלבו נוקפו יפרוש לגמרי ויבטל פריה ורביה, לפיכך התירו הסבה הראשונה היא האכילה. ולא רשות בלבד רק מצוה, להורות שאחר שהונח הענין על התכונה הזאת שב הענין להיות מצוה, העלה והעלול, כי העוסק בפריה ורביה אע"פ שהיה מגונה מתחלתו, כיון שיצא ממנו טובה ליישובו של עולם ראוי לעסוק בו אמנם בכשרות ובצניעות. ועל הדרך הזה יתפרש הכתוב שאמר מיכה²¹³ הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. הגיד לך אדם מה טוב זה אדם הראשון, מה טוב כשאכל מעץ הדעת טוב ורע הוא התחיל באכילה זו, וכיון שכן גזרה חכמת השם ית' מה ה' דורש ממך כדי שתזכה בעולם הזה ובעולם הבא, כי אם עשות משפט ואהבת חסד בין הבריות והצנע לכת ולעסוק ביישובו של עולם בענין שצריך [צניעות] הוא העוסק בפריה ורביה, ואמרו בנדה²¹⁴ מה יעשה אדם ויהיו לו בנים²¹⁵ יקדש עצמו בשעת תשמיש, ושתהיה כוונת העוסק באותו ענין "עם אלהיך" להיות התולדה לעבודת הא-ל ית' כדכתיב בכל דרכיך דעהו²¹⁶, ואמרו ז"ל²¹⁷ וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

ואע"פ שהותרה סעודה לנישואין מ"מ תקנו חכמים ז"ל תבלין לאותה אכילה, ואמרו²¹⁸ כל שולחן שאמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו משולחנו של מקום, שנא' ²¹⁹ וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה', ופירושו, כיון שדבר אלי דברי תורה "זהו השולחן אשר לפני ה'", עם היות שיש בו פירושים אחרים. ומטעם אחר נוכל ללמוד שראוי לדבר בדברי תורה באותה סעודה מדכתיב²²⁰ עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, תחלה

208 שם. 209 פסחים שם. 210 בכת"ב: כבולעו כך פולטו. 211 עיין סוכה נ, ב. 212 מלכים ב' ג, טו. 213 וויכח ו, ח. 214 ע, א. 215 לפנינו: בנים זכרים. 216 משלי ג, ו. 217 אבות פ"ב מ"ב. 218 אבות פ"ג מ"ד. 219 יחזקאל מא, כב. 220 תהילים ב,

ילך החתן לבית הכנסת לראות את פני ה' ועבדו²²¹, ואיזו היא עבודה שבלב זו תפלה²²², וזהו עבדו את ה' ביראה ואח"כ יעשו סעודה בגילה. אמנם הזהיר "וגילו ברעדה" שתהיה באותה סעודה של גילה דברי תורה הנתנו ברעדה, דכתיב במתן תורה ויחרד כל העם אשר במחנה²²³, ועל זה נהגו לדרוש בסעודת הנישואין, וכמו שאמרו בפ"ק דברכות²²⁴ א"ר חלבו כל הנהנה מסעודת חתן [וכלה] ואינו משמחו עובר בחמשה קולות שנא' ²²⁵ קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה', ואם שמחו מה שכרו זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות שנא' וכו', ומאחר שזוכה לתורה ראוי לשמחם בדברי תורה. ומתחלה נתקנה הדרשה במקום הסעודה, ואח"כ שלא לערכב הסעודה קבעה בבית הכנסת שהוא מקום כללי לכל החפצים לשמוע.

וגדולי חכמי ישראל נהגו קלות ראש בעצמם לשמח חתן וכלה, אמרו על ר' יהודה ב"ר אלעאי²²⁶ שהיה נוטל בד של הדס והיה מרקד לפני הכלה, ורב אדא²²⁷ בר אבהו מרכיב לה אכתפיה, אמרו ליה רבנן אנן מהו למעבד כוותיך, אמר להו אי דמיא עלייכו ככשורא לחיי ואי לא לא. ואמרו²²⁸ מותר להסתכל בפני הכלה כל שבעה כדי לחבבה על בעלה, ומכלל התר זה למדנו איסור שלא במקום זה אפילו להסתכל במקום אשה בלבד. וכבר החמירו²²⁹ אפילו להסתכל וליגע באצבע קטנה של אשה, אמרו בפרק שני דעירובין²³⁰ תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה בשביל שיסתכל בה אפילו דומה למשה רבינו שקבל תורה מסיני עליו הכתוב אומר²³¹ יד ליד לא ינקה רע, מאי לא ינקה לא ינקה מדינה של גיהנם. והמחולות שבהם אנשים ונשים ביחד פריצות הוא והרגל עבירה יש בו, כמו שאמרו²³² אחרי ארי ולא אחרי אשה, ואמרו בסוף סוטה²³³ אמרי²³⁴ נשי וענו גברי כאש בנעורת, זמרי גברי וענו נשי פריצותא, אבל כוליה האי לא אסיר. ועם היות שמצוה לשמח חתן וכלה וגילו ברעדה כתיב, אמרו בפרק אין עומדין²³⁵ מר בריה דרבינא עבד הילולא לבריה חזא רבנן דהוו בדיחי טובא אייתי כסא דמאן יקר מזווגא חוארתי דהוה שויא ארבע מאה זוזי תבר קמיה ואיעציכו. וזה היה המנהג הקדום בזאת הארץ לשבור החתן כלי של זכוכית ביום חתונתו בפני רבים, ואף כשמשמחים החתן והכלה דוקא בתוך הבית ובמקום חופה או במקום שמשם נראית החופה, לא חוץ לבית, ובצניעות לא כדרך פריצות וחוצפא, ויותר בנשים שכשהן מקושטות מתפארות²³⁶ לחול במחולות עם האנשים במחול משחקין ולפזז ולכרכר ומדקדקות בפסיעותיהן, ואמרו ז"ל בע"ז²³⁷ שבתו של ר' חנינא בן תרדיון על שהיתה

יא. 221 אצ"ל: ולעבדו. 222 תענית ב, א. 223 שמות יט, טז. 224 ו, ב. 225 ירמיה לג, יא. 226 כתובות יז, א. 227 לפנינו: ר' אחא, ע"י תוס' שבת יג, א ד"ה ופליגא דגורס רב אדא. 228 כתובות שם. 229 ע"ין שבת סד, ב. 230 יח, ב. 231 משלי יא, כא. 232 ברכות סא, א ועירובין שם. 233 מח, א. 234 לפנינו: זמרי. 235 ברכות ל, ב. 236 בכתי"ב: בתפארות. 237 יח, א.

עוברת בין גדולי רומי ואמרו כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו מיד דקדקה בפסיעותיה ועל זה נענשה. ואף אם תהיה שמחה וסעודה גדולה, שהרי אין לך שמחה גדולה בישראל כיום השירה, ואעפ"כ הנשים עצרו מליהן וכבשו רגליהן מלהתערב במחול עם האנשים עד שנתנה להן רשות לשורר ולעשות מחול בפני עצמן, כדכתיב²³⁸ ותקח מרים את התוף בידה, וכי לא היינו יודעים שאחות אהרן היתה, אלא בא להודיענו שהיתה שלימה במדות טובות כאהרן שאמרו עליו²³⁹ הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב הבריות ומקרבן לתורה, ולהודיע חשיבות מדותיה שדומות למדותיו הזכיר "אחות אהרן". ומצינו בדומה לזה ויאמר משה אל מישאל ואלצפן בני עוזיאל דוד אהרן²⁴⁰, וכי לא היינו יודעים שעוזיאל דוד אהרן היה, אלא לומר לך שהיה שלם במדותיו כאהרן, ובניו של עוזיאל הלכו בדרכי אהרן, ולפיכך אמר משה להם קרבו שאו את אחיכם²⁴¹, כי ידע בהם שלא ימאנו לדבר ולא צוה כן לזרים. ואיפשר שמטעם זה כתב שמרים היתה אחות אהרן, עם היות שרבותינו ז"ל פירשוהו בענין אחר בפ"ק דמגלה²⁴². ומה צורך להזכיר כאן נביאותה והלא יספיק בהזכרת אחות אהרן, אלא שכיוון לומר שאלמלא שהיתה נביאה לא היו נמשכות הנשים לצאת אחריה ולשורר, ולפיכך אמר ותצאן כל הנשים אחריה²⁴³ שאלמלא שהיא היתה נביאה והיא יצאה ראשונה לא היו יוצאות, ואף כשיצאו לא פתחה אחת מהן בשירה עד שפתחה להן מרים [דכתיב ותען להם מרים], וגם אותה שירה לא כשירת הזכרים רחבת מילין רק קצרה דכתיב שירו לה' כי גאה גאה וכו', וכל זאת להראות צניעות הנשים, ומכאן יכולות הנשים לישא ק"ו בעצמן לכל ענין שמחה וששון.

אמנם סעודת אירוסין ונישואין שאמרנו שמותרת הני מילי כשנעשית בזמן ראוי, כי יש זמן שאינו ראוי לעשות בו סעודה. אמרו בפרק הבא על יבמתו²⁴⁴ שנים עשר [אלף] זוגי (אלף) תלמידים היו לו לר' עקיבא מגבת ועד אנטיפרס וכלן מתו בפרק אחד על שלא נהגו כבוד זה לזה, תאנה וכולן מתו מפסח עד עצרת, ומפרש שם דכולם מתו מחולי אחד. ועל כן נהגו שלא לעשות נישואין באותו זמן, אבל קידושין מותר בלא סעודה דאפילו בתשעה באב מותר לקדש בלא סעודה כדאיתא בירושלמי²⁴⁵, ומנהגו עד ל"ג לעומר ובתלמוד שלנו אומר מפסח ועד עצרת, סמכו על הירושלמי שאומר עד פרס העצרת²⁴⁶, כלומר עד חצי זמן [העצרת, וזמן] העצרת הוא שלשים יום לפני עצרת, שהרי אמרו בפרק בני העיר²⁴⁷ משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין ושואלין שלשים יום קודם לפסח בהלכות הפסח, והפרס שהוא חצי הן ט"ו יום לפני עצרת עד פרס, עד

238 שמות טו, כ. 239 אבות פ"א מ"ב. 240 ויקרא י, ד. 241 שם. 242 יד, א. 243 שמות טו, כ. 244 יבמות סב, ב. 245 כתובות פ"א ה"א. 246 בספר המנהיג הל' אירוסין ונישואין סי' קו מביא: ושמעתי בשם ר' זרחיה הלוי ז"ל מגירונדא שמצא כתוב בספר ישן הבא מספרד שמתו מפסח ועד פרוס העצרת, ומאי פורסא פלגא ופלגא ט"ו יום וכו' וזהו ל"ג בעומר, וראה בכ"י או"ח סי' תצג. 247 מגילה לב, א.

ולא עד בכלל נשארו י"ד ימים, ולפי זה ל"ג עצמו אינן ראוי. ויש מחמירין בענין זה ובמנהג זה²⁴⁸ ואומרים שמה שנהגו לומר ל"ג לעומר כל ימי העומר בכלל מפסח ועד עצרת, אלא שימי החול שבכל ימי הספירה הם ל"ג כשתוציא השבתות וימים טובים שבהם נשארו ל"ג. אבל המנהג הקדום הוא כמו שאמרו בירושלמי עד פרס העצרת, כלומר חצי שלשים לפני עצרת, ואין ראוי לשום אדם לבא כנגד המנהג והגדר, שלא יקראוהו פורץ גדר.

נ. אל תאחרו אותי וה' הצליח דרכי. העניינים שהאדם צריך להתנהג עם האכסנאין הם שלשה אכילה, שכיבה, לוייה. וכן למדנו מאברהם אבינו שנא' ²⁴⁹ ויטע אש"ל, וכן רמז בפסוק זה אל תאחרו אותי וה' סופי תיבות לוי"ה²⁵⁰. ואח"כ אמר "הצליח דרכי" שענין זה מסבות הצלחת הדרך, כמו שאמרו בסוף סוטה²⁵¹ כל שאינו מלוה ומתלוה כאלו שופך דמים, שאלמלא לוו אנשי יריחו את אלישע לא גירה דובין בתינוקות²⁵², ושם נתנו שיעור בלוייה זו ואמרו הרב לתלמיד עד עיבורה של עיר, חבר לחבר עד תחום שבת, תלמיד לרב פרסה, לרבו מובהק שלש פרסאות. וכן בעל הבית לאורח מיל דכתי' ²⁵³ כי מלאכיו יצוה לך ראשי תיבות מי"ל, וכתוב [בתריה] לשמרך בכל דרכיך.

ס. אחותינו את היי לאלפי רבבה. כלומר ידענו שאברהם נתברך שיהיה זרעו ככוכבי השמים, כדכתיב אחר הפקידה כי ברוך אברכך והרבה ארכה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים ויירש זרעך את שער אויביו²⁵⁴, והבעל שאת נישאת לו היה זרעו, ואותה ברכה יהיה ממך ולא מאשה אחרת²⁵⁵, וזהו לשון את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער אויביו.

טא. ויקח העבד את רבקה וילך. שאע"פ שהיתה הולכת עם נערותיה, מרוב שמירתו אותה לא זזה ידו מתוך ידה ולא הניחה ללכת עם נערותיה מרוב שמירתו לבר²⁵⁶.

טז. ויב(י)אה יצחק האהלה. ויב(י)אה חסר, וכן ויב(י)אה אל האדם²⁵⁷ שעולה כ"ד, כמו שדרשו שם²⁵⁸ שקשטה הב"ה לחוה ככלה המקושטת בעשרים וארבעה מיני קשוטין ותכשיטין האמורים בישעיה²⁵⁹ והביאה אל האדם, אף כאן ויביאה יצחק ששלח לה סבלונות של כ"ד מינין כמנין ויב(י)אה.

248 עיין מהרי"ל דיני הימים שבין פסח לשבועות, ובטור אור"ח שם. 249 לעיל כב, לג, עיין סוטה י. א. 250 בעל הטורים מב"ר פו, ז. 251 מו, ב. 252 מלכים ב' ב, כד. 253 תהילים צא, יא. 254 לעיל כב, יז. 255 כ"כ רש"י ד"ה את. 256 כ"כ הרמב"ן והרד"ק. 257 לעיל ב, כב. 258 ב"ר יח, א, ובילקוט בראשית רמז כד, מובא בכמה"ט שם וכאן. 259 ישעיה ג,